

İSLÂMÇILIK AKIMININ TÜRK SİYASAL HAYATINA ETKİLERİ: SİYASAL PARTİLER ÜZERİNDEN KISA BİR DEĞERLENDİRME

Muhittin IŞIK*

Öz

Bu çalışma İslâmçılık akımının geçmişten günümüze kadar uzanan serüvenini ve Türk siyasal hayatına etkilerini siyasi partiler özelinde ana hatlarıyla irdelemeyi amaçlamıştır. Literatürde İslâmçılık akımını konu edinen çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte İslamcılığın serencamını ve Türk siyasal hayatına etkilerini siyasal partiler çerçevesinde ele alan akademik çalışmaların sayısının yetersiz olduğu gözlenmiştir. Bundan dolayı bu çalışma başlıca kaynaklar üzerinden literatür taraması yöntemiyle söz konusu yetersizliği büyük ölçüde giderme iddiasındadır. Bu iddia kapsamında öncelikle İslâmçılık akımının kısa bir tarihçesine yer verilmiş, sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu ve cumhuriyet dönemindeki İslamcı yönelimler analiz edilmiştir. Araştırma çerçevesinde İslamcılık akımının Osmanlı'nın son zamanlarından başlayarak Türk siyasal hayatının neredeyse her döneminde varlığını hissettirdiği sonucuna ulaşılmıştır. İslâmçılığın Türk siyasal hayatına sirayet etmesinde ulemanın yanı sıra aydınların, tarikatların, cemaatlerin ve siyasal partilerin rolü hayli etkili olmuştur. Uluslararası etkileri bulunan İslâmçılık akımının Türk siyasal hayatındaki ağırlığı her dönemde aynı düzeyde olmamıştır. İslâmçılık akımının 1950 sonrasında sağ yelpazedeki siyasal partiler (Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Millî Görüş partileri, Adalet ve Kalkınma Partisi) üzerinden Türk siyasal hayatını daha fazla etkilemiş olduğu ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâmçılık, Türk Siyasal Hayatı, Osmanlı, Cumhuriyet Dönemi.

JEL Kodu: Z12, Z19.

The Effects Of The Islamic Movement On Turkish Political Life: A Brief Evaluation On Political Parties

* Dr., Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622

Abstract

This study aimed to examine adventure of Islamist movement and its effects on Turkish political life specifically regarding political parties. Although there are many studies on Islamist movement in literature, it has been observed that number of academic studies that deal with result of Islamism and its effect on Turkish political life as to political parties is insufficient. Therefore, this study claims to eliminate this deficiency by using literature review method on major sources. As to firstly, a brief history of the Islamism movement is given, then Islamist tendencies in Ottoman Empire and republic period are analyzed. Regarding the research, it was concluded that Islamist movement made its presence felt in almost every period of Turkish political life. The role of intellectuals, sects, communities, political parties as ulama, has been very effective in spread of Islamism. The weight of Islamist movement which has international influences, in Turkish political life hasn't been at the same level in every period. It can be argued that Islamist movement influenced Turkish political life more after 1950 through the political parties on the right wing including Demokrat Party, Adalet Party, Anavatan Party, Milli Görüş Parties Adalet ve Kalkınma Party.

Keywords: Islamism, Turkish Political Life, Ottoman, Republican Era.

JEL Codes: Z12, Z19.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin bütün dönemlerinde ve bütün toplumlarda mütemadiyen kendisine rastlanılan evrensel bir fenomen olan din, insanı içten ve dıştan kuşatan, insanın düşünce ve davranışlarını etkileyen bir disiplin olarak tanımlanabilmektedir (Tümer, 1994: 317). İslâm hakkında yazarlar “İslâmiyet sadece bir din değildir” argümanına sıklıkla başvurmaktadır. Bu argüman doğru olmakla birlikte İslâm'ın her şeyden önce bir din olduğunu kabul etmek gerekmektedir. İslâm'ın birçok görüşünü kavrayabilmek için öncelikle bu temel gerçeğin üzerinde durmak icap etmektedir. Bu çerçevede bir din olarak İslâm'ın temel gerçeği inananların yaşamına anlam kazandırması, bilemediklerine, kavrayamadıklarına karşı duyduğu fobiye tatmin edici karşılıklar bulmasıdır (Türküne, 2014: 19-20). İslâm dini bir kişinin hem kendisiyle hem yaratıcıyla hem de toplumla olan ilişkisini düzenleyen bir din olarak bilinmektedir. Sosyal bir din olarak İslâm, zamanla dünyayı anlamlandırma gayretinde olan ideoloji kavramıyla eklenilebilmiştir.

İslâm'ı siyasal bir ideoloji olarak algılayan modern bir hareket mahiyetindeki İslâmcılık (Roy, 2017: 13) bir dinî

yenileşme ve dindarlaşma şuuruyla beraber dinin bir diriliş, canlanması ve ideolojileşme sürecini ifade etmektedir. Bu kapsamda ortaya konan çalışmalar 20. yüzyıl içinde “İslâmî hareketler” olarak nitelendirilen, ekonomiden kültürel yaşama ve siyasete kadar hayatın değişik alanlarında örgütlenen, faaliyette bulunan yapılara evrilmiştir. Bunların içerisinde siyasal İslâmcı hareketler direkt siyasal alana ve hedeflere odaklanırken bazı yapılar ise daha sosyal ve kültürel eğilimli amaç ve metotları takip etmişlerdir (Akdoğan, 2004: 92). Bu doğrultuda sosyolojik açıdan işlevsel toplumsal hareketlerin ideolojik güdüsü olarak İslâmcılığın belirmesi, aynı zamanda siyasal açıdan anlamlı bir İslâmî canlanmayla eşzamanlıdır (Çiğdem, 2001: 89).

“İslâmcılık akımının geçmişten günümüze kadar uzanan serüveni ve Türk siyasal hayatına etkileri ana hatlarıyla nasıl tecessüm etmiştir?” Bu araştırmanın konuya ilişkin mevcut literatürün detaylı bir analizini yaparak tarihsel ve karşılaştırma metotları aracılığıyla yanıtını aradığı soru tam olarak budur. Ancak bu soru cevaplanması son derece zor bir sorudur. Bu soruya makul bir yanıtın verilmesi için Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak etkisini gösteren modernleşme projesinin farklı yönleriyle ele alınması gerekmektedir. Osmanlı aydınlarının ve Cumhuriyetin kurucu elitleri ve münevverlerinin “Nasıl eşzamanlı olarak hem modernleşebiliriz hem de kendimiz kalabiliriz? şeklindeki soruyu genelde muhafazakârlık, özelde ise İslâmcılıkla formüle etme arayışlarında oldukları ileri sürülebilir. Böylelikle modernizme karşı bir modernleşme anlayışının geliştirilmek istendiği söylenebilir. Bundan dolayı İslâmcılık akımını modernleşme ve muhafazakârlıktan bağımsız düşünmemek gerekir.

Bu bağlamda Türk muhafazakârlığının kökleri İslâmcılık akımına kadar eskiye götürülmektedir (Işık, 2023a: 73). Öte yandan Türk modernleşmesinin de başlangıçta muhafazakâr hassasiyet ve tepkilerle iç içe geliştiği ileri sürülebilir. Bu çerçevede özellikle 19. yüzyıl başlarında Osmanlı imparatorluğunda tepeden inmece bir anlayışla geliştirilen Tanzimat programını ve belli bir aydın, bürokrat, kentli tüccar kesiminin desteğini toplamış olan Islahatçılığı, muhafazakâr karakterli moderleşme hareketleri olarak okumak mümkündür.

Bu tedrici yenileşme hareketlerine karşı beliren siyasal ve kültürel tepki İslâmcılık kanalına akmıştır (Yanardağ, 2004: 112). Muhafazakâr bir modernleşme anlayışını benimseyen Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp, gelişme/ilerleme yönünde memlekette üç fikir akımının varlığına işaret etmiştir. Bunlar: Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muasırlaşmaktır. Ona göre evrensel nitelikteki “İslâmlık” ile milliyet mahiyetindeki Türklük arasında bir ihtilaf olmadığı gibi bunlarla muasırlaşma gereksinimi arasında da bir çatışma söz konusu değildir. Bundan dolayı muasır bir İslâm Türklüğü yaratılmalıdır (Gökalp, 2021: 17-23). Son olarak önemle belirtmek gerekir ki Osmanlı’dan günümüze İslâmcılık akımının birçok ideolojik uğraktan geçmiş olduğu ileri sürülebilir. Dönemin egemen paradigmasıyla eklemlenme ya da etkilenme manasındaki bu ideolojik uğraklar bir taraftan İslâmcılık akımını dönüşüme, diğer taraftan da dönüştürme sürecine karşılık gelen bir serüveni işaret etmektedir (Duran, 2018: 129).

Uluslararası etkileri bulunan İslâmcılık akımını ana hatlarıyla konu edinen bu çalışmada bu akımın Türk siyasal hayatına bütünsel yönde bir etkide bulunduğu vurgulanmıştır. Türk modernleşmesinin genel hattı şüphesiz farklı dönemlerde farklı dozlarda da olsa İslâm’ın modern düşüncenin parametreleriyle girdiği karşılıklı ilişki ile açıklanabilir. Bu ilişkinin partileri/politik aktörleri aşan bir yönünün olduğu bir gerçek olsa da araştırmanın kapsamı ve sınırlılıklarıyla ilişkili olarak gerek İslâmcılık gerekse Türk siyasal hayatı büyük ölçüde siyasal partilerle hatta iktidar partileriyle sınırlandırılmıştır. Bundan dolayı çalışmada İslâmcılığın politik partilerin dışında kültürel/gündelik tartışmalara dair yazını yüzeysel düzeyde ele alınmıştır. Benzer şekilde özellikle cumhuriyet döneminde ismi İslâmcılıkla anılan figürlerin (Said Nursi, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç, İsmet Özel, Rasim Özdenören, Abdurrahman Dilipak, Mehmet Şevket Eygi, İsmail Kılıçarslan vb.) düşüncelerine değinilmemiştir. Son olarak İslâmcılığın yatay ve dikey bir sınıflandırması ilk bakışta güç olsa da Osmanlı Dönemi-Cumhuriyet Dönemi şeklinde bir ayrıma gitmek mümkündür. Bu iki dönemin süreklilik ve kopuşları bu ayrımı olanaklı hâle getirmektedir. Bundan dolayı çalışmada böyle bir ayırım yerinde

görülmüştür. Mevcut literatürün detaylı bir analizi yapılarak bu çalışmanın alan yazınına özgün katkısı ortaya konmak istenmiştir. Bundan hareketle öncelikle İslâmcılık akımının kavramsal çerçevesi sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İSLÂMÇILIK

Sosyal bilimlerde bir kavramın mutlak tanımını ya da tarifini yapmak son derece zordur. Bu bağlamda sosyal bilimcilerin üzerinde en çok tartıştığı ve en az fikir birliğine vardığı kavramlardan biri de İslâmcılık kavramıdır. Bu durumun temel nedeni İslâmcılık akımının sistematik bir düşünce profilini oluşturmaması ve ismi İslâmcılık ile anılan düşünürlerin (Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Mehmet Âkif Ersoy...) farklı görüşleri ileri sürmüş olmalarıdır. Buna ilave olarak kendi kimliğini “İslâmcı”[†] olarak tanımlayan düşünürlerin çok az sayıda olmasının yanında İslâmcılığa ilişkin geliştirilen tanım ve tariflerin önemli bir kısmının bu akımın dışında olan kimselere ait olması da İslâmcılık kavramına dair genel geçer bir tanım yapmayı güçleştirmektedir.

Her şeyden önce İslâm kelimesinin sonuna gelen “cılık” ekinden dolayı İslâmcılık, İslâm’dan farklı ya da ayrı bir kavrammış gibi algılanmakta veya İslâm ile İslâmcılık arasında bu tür bir ayrıma gidilmek istenmektedir (Erkilet, 2018: 682). Bu çerçevede İslâmcılık, 19-20. yüzyılda İslâm’ı her alanda tekrardan yaşama egemen kılmak ve rasyonel bir yöntemle

[†] TDK Sözlükte “İslâmcı”, Müslümanlığın esaslarının dinî hayatın yanı sıra hukuki, ekonomik ve politik düzenlemelerde de cari kılınmasından yana olan kimse (Türk Dil Kurumu, 2023) anlamında kullanılmaktadır. İslâmcıların ekseriyetle selefi teolojiyi benimsediği ifade edilebilir. Bu kapsamda İslâmcılar Kuran’a, Sünnet’e ve şeriata dönüşü salık vermekle birlikte geleneğin malzemelerini reddetmemektedirler. Bu doğrultuda içtihad hakkını talep etmektedirler. Öte yandan siyasal devrim, şeriat ve kadın sorunu İslâmcıları ulemanın fundamentalizminden ayırmaktadır. İslâmcılar toplumun İslâmlaştırılmasının toplumsal ve siyasal bir eylem ile gerçekleşebileceği görüşündedirler. Buna göre caminin dışına da çıkılmalı, siyasal hayata müdahalede bulunulmalıdır (Roy, 2017: 55). Bundan dolayı İslâmcılar, dini sadece bir din olarak kabul etmeyip aynı zamanda bir dünya nizamı olarak görmektedirler (Çakır, 2017: 14). Türkiye’de İslâmcılık akımını benimseyen ya da ona yakın duran kimseler kendilerini “İslâmcı” olarak nitelendirmek yerine ağırlıklı olarak “muhafazakâr” ya da “Müslüman” kavramlarıyla kendilerini tanımlamaktadırlar.

İslâm dünyası veya Müslüman kimseleri Batı sömürsünden, gaddar ve despot liderlerden, tutsaklıktan, özentiden, batıl inançlardan kurtarmak; medenileştirmek, tek çatı altında toplatmak ve kalkındırmak amacıyla yapılan aktivist, modernist ve eklektik veçheleri haiz politik, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, öneri ve çözümlerin tamamını muhteva eden bir akım olarak tanımlanabilmektedir. İslâmcılığa ilişkin İslâm coğrafyasında “tecdid, ıslah, ittihad-ı İslâm, ihya...”; Batı’da “panislâmizm” bihassa son yıllarda ortaya konan araştırmalarda “modern İslâm(iyet), çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm’da reformist düşünce” vb. ifadeler kullanılmaktadır (Kara, 2020: 17). İslâmcılık, klasik İslâm toplumunun henüz kendinde şartları olgunlaşmadan Batılı bir kavram olan “ideoloji” ile tanışmasıyla mobilize olan süreçlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Türköne, 2014: 36). Bundan dolayı İslâmcılık belli bir tarihte tezahür edip tarihteki yerini almış bir siyasi ve ideolojik akım değil, her yeni durumda gelişen ve kendini üreten bir süreç niteliğindedir (Bulaç, 2018: 51). İslâmcılık akımının siyasal bir ideoloji olarak tarihselliği emperyalizm ya da sömürgecilik gibi kavramların sosyolojik neticeleriyle bu neticelere muhalefet etmeyi ya da bu neticeleri İslâm dünyasının lehine olacak biçimde dönüştürmeyi hedefleyen bir hareket olmasını içermekteydi (Çiğdem, 2018: 27).

Öte yandan İslâmcılık akımının asgari iki ekseninin varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki İslâmcılığı bir ideoloji ve yaşam kılavuzu olarak sunan aydınların fikirlerinden oluşmuştur. Buna ilave olarak Osmanlı ve Türkiye’ye benzer şekilde İslâm kültürünün egemen olduğu bölgelerde ikinci bir İslâmcılıktan söz edilebilmektedir. Bu ikinci İslâmcılık geniş halk kitlelerinin o denli kesin çizgilerle ifade edilmeyen, bir “İslâmî Nizam” gerçekleştirmeye çalışan arayışlardır. Bu anlatılanlar ışığında Mısır Müftüsü Muhammed Abduh (1845-1905) İslâmcılığın birinci eksenine örnek iken Pakistanlı Seyyid Ebu’lûla Mevdudi ikincisine örnektir. İslâmcılığın bu iki eksen arasında devamlı cereyan eden etkileşim, aynı zamanda iki eksen arasındaki sınırı belirsizleştirebilmektedir. Burada üçüncü bir eksen olarak “tasavvuf” öne çıkmaktadır (Mardin, 2013: 9-10). Günümüzde İslâmcı düşüncenin ve örgütlerinin temelinde 1928’de Mısır’da öğretmen Hasan el Benna

tarafından kurulan Müslüman Kardeşler Teşkilatı ve 1941'de Ebul Ala Mevdudi Pakistan Cemaat-i İslami yer almaktadır. Bu iki hareket birbirinden bağımsız olmasına rağmen temalarının önemli ölçüde bağdaştığı ileri sürülebilir (Roy, 2017: 54). Bu bağlamda İslâmcı hareketlerin müşterek özellikleri; Kur'an ve Sünnet'e dönüşü arzulamaları, doğrudan siyasete yönelerek toplumun İslâmleştirilmesinin toplumsal ve siyasal bir eylemin ürünü olacağını ileri sürmeleridir. Öte yandan İslâmcılığı farklı bir biçimde yorumlayıp tepeden inmece metotla Müslümanlığı herkese cebren dayatmak isteyen, bu amaçla şiddete yönelerek iktidar olmak isteyen gruplar olduğu gibi sosyo-ekonomik ve siyasal alanda dinin etkisini artırmaya dönük legal ve demokratik çerçevede faaliyette bulunan örgütler de mevcuttur. Bundan dolayı İslâmcı hareketleri hem amaçlarına göre hem de kullandıkları yöntemlere göre sınıflandırmak mümkündür (Akdoğan, 2004: 92-93).

3. OSMANLI DÖNEMİNDE İSLÂMÇILIK

Bilindiği üzere 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak başta padişahlar, sadrazamlar, ulema ve bürokratlar olmak üzere devlete sahip çıkma arzusunda olan Osmanlı yöneticileri ve aydınlarının temel sorunsalı "kötü gidişatı" sonlandırmanın yollarını aramak olmuştur (Kaçmazoğlu, 2012: 10). Bu bağlamda Osmanlı'nın son döneminden başlayarak kötü gidişatı durdurmak anlamında aydınlar "Devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna yanıt aramakla meşgul olmuşlardır. Aydınların bu soruya yanıtı; Batıcılık, Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımları olmuştur (Dural, 2010: 85). Bu akımların içerisinde yer alan İslâmcılık hareketi Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzak bölgelerde, özellikle Hindistan'da, şekillenmişse de 1870'lerden başlayarak İmparatorluğun merkezinde zamanla güçlenen bir ideolojik akım olmuştur (Mardin, 2013: 9). Osmanlı devletindeki İslâmcılık akımını "bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi" olarak Osmanlılık akımının devamı, ulusçuluk ve bir ölçüde Türkçülük akımının öncesi biçiminde irdelemek gerekmektedir (Kara, 2020: 27). Bu çerçevede Osmanlı devletinin son zamanlarında devletin muhafazası için devletçi bir çözüm seçeneği olarak beliren İslâmcılık (Aktay, 2018: 16) daha sonra gelişecek "modern" Türk muhafazakârlığının önemli kaynaklarından ya da

bileşenlerinden birini teşkil etmiştir (Yanardağ, 2004: 112). Bu anlamda Osmanlı modernleşmesinin temelde “Devlet nasıl kurtarılır?” sorusuna odaklandığı ifade edilebilir. Böylece İslahat hareketleri olarak nitelendirilen çabaların esas itibarıyla din ve devleti tahkim etmek ya da onları eski güçlü konumlarına tekrar kavuşturmak gibi özünde pragmatik ve muhafazakâr olan hedeflere yöneldiği söylenebilir (Akyıldız, 2016: 465).

Genel bir çerçeve olarak Osmanlı döneminde 1871-1876 arası dönemi çağdaşlaşma açısından daha sonraları İslâmcılık, Batıcılık, ulusçuluk kavramlarıyla tanımlanan üç akımdan İslâmcılığın kesin şeklini alışıyla sonuçlanan kısa ve fırtınalı bir bunalım dönemi olarak tarif etmek mümkündür. Bu dönemin şartları altında, Batı medeniyeti doğrultusunda 50 yıla yakın bir zamandan beri süren çabalar kesintiye uğramış, din-devlet ayrımı yönündeki gidiş yeni bir din-devlet bileşimi rejimiyle neticelenmiştir (Berkes, 2020: 309). Bu bağlamda Yeni Osmanlıların[‡] “şeriat isteriz” talepleri, İslâm tarihinde sıklıkla görülen siyasi iktidara başkaldırıların neredeyse kalıplaşmış sloganı niteliğindedir. Ancak bu talepler şer’î hukukun yerine ikame edilen Batı merkezci kanunlaştırmalara, başka bir ifadeyle din dışı bir alanın meşruiyetini dinden almadan koyduğu hukuk kurallarına karşı; özetle laikliğe karşı yapılmaktadır (Türköne, 2014: 82). Yeni Osmanlılara göre İslâm, Müslüman Osmanlıların yaşamlarının tüm alanlarına kök salmıştır. Buna göre toplumu ilerletmek, aydınlatmak, Batının haiz olduğu uygarlık düzeyine taşımak isteyen bir sosyal mühendis, İslâm’ın bu kapsayıcı mahiyetini mutlaka göz önünde bulundurmalıdır. Bundan dolayı İslâm, gerek toplumun kalkınmasında gerekse yeni fikirlerin benimsenmesinde bir manivela işlevi üstlenecektir. Bu doğrultuda İslâm’ın genel ilkelerinden ilerlemeye açık hükümlerini irdeleyerek işlemek ve geliştirmek yeterli olacaktır (Türköne, 2014: 107). Osmanlı’daki İslâmcılık aydınlar düzeyinde ele alındığında bir medeniyet perspektifi olarak değerlendirilebilir. Temel mesele İslâm dünyasının ve Osmanlı’nın neden geri kaldığı ve düşüşten ne şekilde kurtarılabilirliği etrafında dögümlenmektedir (Duran, 2018: 144). II. Meşrutiyet döneminin İslâmcı kimliğiyle tanınan

[‡] Yeni Osmanlı Hareketi, aynı zamanda Osmanlı modernleşme tarihinin ilk devrimci-demokrat hareketi olarak bilinmektedir (Türköne, 2014: 101).

önde gelen fikir ve devlet adamlarından Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı dönemindeki bütün fenalıkların asıl müsebbibi, ecnebi kanun ve kurumların benimsendiği takdirde yenilik ve ilerlemeye ulaşılabacağına inanma hatasıdır. Ona göre problemin kökeninde Batı medeniyetini tam olarak anlamadan onu taklit edişimiz yatmaktadır (Said Halim Paşa, 1991b: 56). Bu bağlamda Said Halim Paşa İslâmcılık tabiri yerine "İslâmlaşmak" kavramını tercih etmiştir. Ona göre İslâmlaşmak, İslâmiyet'in kaide, ahlak, yaşam ve siyasete dair prensiplerinin bütünüyle uygulanmasıdır (Said Halim Paşa, 1991b: 204). Bu dönemde genel bir çerçeve olarak İslâmcı aydınlar uhrevi ve dünyevi boyutları bulunan İslâm'ın anlaşılmasını sağladığını ileri sürmüşlerdir. Bu durumun sebebi ise cehalet ve tembelliktir. Buna göre İslâm dünyası tefrika içindedir ve İslâm hakkındaki bilgisizlik, Müslümanların kavimler halinde kavmiyet ve milliyet davasıyla bölünmüş olmalarına çözüm bulmak zaruridir (Tunaya, 1991b: 9). II. Meşrutiyet döneminden başlayarak hem inkılâpçılar hem de İslâmcılar Türkiye'nin geri kalmasının nedenini yanlış İslâm anlayışında veya hurafelerde görmüşlerdir (Yılmaz, 2018: 632). Bu bakımdan İslâmcılık akımının en önemli isimlerinden Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) bu tezi destekler nitelikte ifadelerde bulunmuştur. Mehmet Âkif özellikle Müslümanların İslâm'ı, Kur'an'ı anlayamamış, idrak edememiş olmalarından yakınmaktadır:

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de! / Yoksa bir maksat
aranmaz bu âyetlerde?

Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'anın / Çünkü kaydında
değil, hiçbirimiz mânânın:

Ya açar nazm-ı celilin, bakarız yaprağına / Yâhud üfler, geçeriz
bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin / Ne mezarlıkta
okunmak, ne de fal bakmak için!

Bu havâlidekiler pek yaya kalmış dince / Öyle Kur'an okuyorlar
ki: Sanırsın Çince!

Bütün âdetleri âyin-i mecûsiye kârîb / Bir şehâdet getirirler, o
da oldukça garîb (Ersoy, 2007: 176).

Balkan Savaşı'nın ardından Müslümanların tamamını tek bir siyasal güç etrafında birleştirmeyi hedefleyen İslâmcılık

(ittihad-ı İslâm) gücünü Osmanlıcılık akımının başarısızlığından almış ve II. Abdülhamit tarafından bir devlet politikası haline getirilmiştir (Kurtoğlu, 2018: 202). II. Abdülhamit'in izlediği Panislâmist siyaset, Yeni Osmanlı fikri, Jön Türk düşüncesi ve nihayetinde II. Meşrutiyet tartışmaları öncelikle imparatorluğun yıkılmaktan nasıl kurtulacağı ve varlığını ne şekilde sürdüreceği sorusuna cevap aramaya odaklanmıştır (Mert, 2018: 412). Öte yandan İslâmcılık akımının II. Meşrutiyet döneminin diğer siyasi ve ideolojik akımlarına kıyasla daha etkili ve daha güçlü olduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan Osmanlı'da İslâmcılık akımı, diğer akımlara nispetle daha fazla çeşitliliğe sahip olmuş ve siyasi kurumlar üzerinde daha çok durmuştur. Buna ilave olarak İslâmcılık akımı yayın faaliyetleri itibariyle de öteki akımlardan pek fazla yayına sahip olmuştur (Tunaya, 1998a: 13). II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı'da çıkan Sırat-ı Müstakim (1908-1912), Sebilü'r-Reşad (1912-1925), Beyanülhak (1908-1912), Volkân (1908-1909), Türkçülerin çıkardığı İslam Mecmuası'nın (1914-1918) yanı sıra (Çelik, 2019: 23) "Mahfil" (1920-1926), "Livâ el-İslâm" (1921-1922) gibi dergiler İslamcı fikirlerin temsil edildiği temel kaynaklar olmuştur. Bu dergilerin yanında Osmanlı döneminde imparatorluğu ve dini tehlikede gören kurtuluş reçetesi mahiyetinde çok sayıda kitap ve risale (rapor) kaleme alınmıştır. Son olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle II. Abdülhamit tarafından benimsenmiş ve devleti kurtarma amacını taşıyan bir düşünce akımı olan İslâmcılığın başarılı ol(a)madığı söylenebilir. Bunda Osmanlı'nın özellikle son dönemlerinde bariz bir şekilde görülen etnik ve dinsel farklılıklar etkili olmuştur.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSLÂMÇILIK

İslâmcılık akımı İslâm dünyasının tamamında olduğu gibi Türkiye'de de ulemanın (din adamlarının) yerini aydınlara bırakması sürecini başlatmışsa da bu süreç cumhuriyet ve Atatürk devrimleriyle akamete uğramıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılması sonucunda yeni ulema yetişmez olmuştur. Mevcut ulema ise maruz kaldığı devlet baskısının yanı sıra yeni eğitim kurumları vasıtasıyla yurt sathına sirayet eden pozitivist düşünceyle rekabet edememesi sebebiyle etkisini kaybetmiştir. Reaksiyoner birkaç İslâmî

çıkışın rahatlıkla bastırıldığı bu yeni dönemde ülkenin kültür hayatına sola yakın halkçı-devletçi anlayış damgayı vurmuştur. İslâmî cenahta ise pozitivizm ile İslâm'ı örtüştürme arayışında olan Nurculuk hareketi geniş yankı bulmuştur. Ancak tam manasıyla Müslüman kitlelerin harekete geçirilmesinde tarikatlar öne çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yılları, bütün legal engelleme ve zorluklara rağmen, geleneksel rakipleri ulemanın gerilemesi mutasavvıfların altın çağı olmuştur. Pozitif bilimlerin dini eğitimden önce geldiği ilk imam-hatip liseleriyle onların hemen sonrasında açılan yüksek İslâm enstitüleri yeni kuşak İslâmcı aydınların yetişmesinde hayati bir rol üstlenmiştir. Buna ilave olarak büyük şehirlerde başta mühendislik olmak üzere hukuk, tıp, iktisat gibi alanlarda öğrenim gören taşra kökenli dindar aile çocukları yeni İslâmcı aydın kuşağının dinamosu konumunda olmuştur (Çakır, 2017: 267-268).

Türkiye’de İslâm’ın ağırlıklı olarak seküler sistemle ilişkisi çerçevesinde gündeme geldiği ileri sürülebilir (Çaha, 2018: 476). Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi İslâmcılığı esas itibariyle dinî olan ile seküler olan arasındaki dilemmanın meydana getirdiği gerilimin reddiyesine dayalı bir kolektif uzlaşmayı ifade etmektedir (Çiğdem, 2018: 26). Bundan dolayı Cumhuriyet döneminde İslâmcılık, Osmanlı modernleşmesinin içerisinde şekillenen İslâmcılığın sahip olduğu bütünselliğe sahip olamamıştır (Çiğdem, 2001: 113). Ancak Cumhuriyet dönemi İslâmcı düşünürleri aynı zamanda Osmanlı dinsel realitesinin mirasıyla entegre olmuşlardır. Dahası Cumhuriyet’in kuruluşunda bile İslâmcıların gerek varlığı gerekse etkinliği söz konusu olmuştur (Kurtoğlu, 2018: 221). Öte yandan Türkiye’de İslâmcılığın özellikle çok partili yaşama geçildiği dönemde yükselişe geçtiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda İslâmcılığın gelişiminde rol oynayan etmenler şu şekilde sıralanabilir (Akdoğan, 2004: 99-100):

- Alt kültürlerle kimlik takdim etmesi,
- Kentleşme ve sosyal sorunların tesiri,
- Radikal İslâm’ı ılımlı İslâm ile dengeleme stratejileri,
- Demokratikleşme süreci,
- Tercüme faaliyetlerinin etkileri.

Çok partili yaşama geçişle birlikte İslâmcı oluşumlar, sosyolojik profilini klasik orta ve alt orta sınıfların teşkil ettiği

dindar seçmenlerin merkez sağ partiler kanalıyla temsil edilmelerinde ya da siyasal alanda varlık göstermelerinde önemli rol üstlenmişlerdir. 1950'lerde bu seçmen kitlesinin taleplerine Demokrat Parti'nin (DP) cevap verdiği ileri sürülebilir (Yaşar, 2018: 330). DP iktidarıyla tek parti döneminde bastırılan İslâmcı düşünce tekrardan dirilmiştir. İslâmcı düşüncenin yeniden dirilişinde DP'nin çabalarının yanı sıra Soğuk Savaş süreci de etkili olmuştur (Işık, 2023b: 4). Bu doğrultuda Soğuk Savaş sürecinde genelde İslâm, özelde İslâmcı yapılar komünizmle mücadelede bir araç olarak kullanılmıştır. Başka bir anlatımla, bu süreçte İslâm'ın komünizmin panzehri işlevini de üstlendiği söylenebilir.

Böylelikle DP iktidarıyla İslâmcılık düşüncesi kendisini laisizmin karşısında bir tür kültürel restorasyon düşüncesiyle ifade etme çabasında olmuştur. Buna ilave olarak DP döneminde İslâmcılığın modernite ve laizime yönelik tepkilerini komünizm karşıtlığına yansıtması olduğu ileri sürülebilir. Böylelikle Soğuk Savaşın komünizm karşıtı tezleri devlet politikasıyla bağdaştırılmak istenmiştir (Bora, 1997: 21). DP iktidarında İslâmcılık düşüncesi barındırdığı yoğun komünizm karşıtı söylem aracılığıyla geniş kitleleri etkilemiş ve harekete geçirmiştir (Safi, 2007: 168). Bunun yanında DP'den başlayarak taşranın İslâmî hassasiyetlerinin siyasal alanda da kendisini ifade etmesinin önü açılmıştır. Bu çerçevede DP döneminde taşra merkezli kurulan siyasal hareketlerin neredeyse tamamının İslâmî hassasiyetleri gözettiği savunulabilir (Yıldız, 2004: 6). DP döneminde İslâmcı yapıların daha görünür hâle gelmesinde demokrasi ve insan hakları alanının genişletilmiş olmasının yanı sıra dinî özgürlüklere daha liberal bir anlayışla yaklaşılması etkili olmuştur (Akıncı & Acar, 2020: 19). DP'nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile alaşağı edilmesinin ardından İslâmcı kesim bu sefer merkez sağ partisi ve DP'nin mirasçısı olarak nitelendirilen Adalet Partisi'ne (AP) yönelmiştir.

Her şeyden önce DP'nin mirasçısı iddiasındaki AP, Türkiye'de II. Dünya Savaşı ardından temayüz eden İslâm'a karşı ılımlı tutumu sürdürmüştür (Mardin, 2013: 123). Muhafazakâr bir ideolojik duruşu da bulunan AP, İslâmcılıkla ilişkili olarak dinî geleneksel değerlere önem atfetmiş (Demirel, 2018: 548), organik toplum anlayışını benimseyerek din ve

devlet ile özdeşleştirilen gelenek ve değerlere saygılı olmuştur (Aydar, 2010: 67). 1960'lı yıllar süresince AP Genel Başkanı Süleyman Demirel özellikle seçim zamanlarında İslâmcı oluşumların önde gelenleriyle yakın temaslar kurarak AP'nin İslâmî hassasiyetini ortaya koymuş, partisinin geleneksel değerleri özümseyen tarafına vurgu yapmış olmakla birlikte anti-komünist bir propaganda ve sol yelpazeyi tasfiye etme kampanyası gütmüştür (Zürcher, 2020: 289). Bu sayede muhafazakâr tonları haiz sağ yelpazedeki bir parti olarak AP, dine olan hoşgörülü tutumu vesilesiyle (Akkır, 2006: 56) başta Nakşiler, Nurcular ve Süleymancılar olmak üzere İslâmcı kesimlerin oyunu alabilmiştir (Işık, 2023a: 114). AP'nin 12 Mart Muhtırası ile hedef alınması sonucunda merkez sağ çizgi büyük ölçüde zedelenmiştir. Bunun üzerine 1970 sonrasında İslâmcı kesim yeni arayışlara yönelmiştir.

1970'li yıllara kadar önemli ölçüde tercümeyle dayalı bir birikimin hâkimiyetinin izini taşıyan bir eğilim olarak İslâmcılık, İran Devrimi'nin ardından içeriğini taşıyamadığı bir tür evrensel vurguyu öne çıkarmış, yer yer Türkiye'nin gündemini meşgul eden meselelere (bilim, çevre, teknoloji, kadın...) dair İslâmî bir bakış açısı geliştirme çabasıyla hegemonik girişimlere başvurmuşsa da gün geçtikçe reel politik vasatın belirleyiciliği altında bu mümkün girişimlerin bile sonuçsuz kaldığı bir akıma evrilmiştir (Çiğdem, 2001: 113). Türkiye'de 1970'lerden bu yana İslâmcı partilerin ve hareketlerin gelişmesi gözlenmiş olmakla birlikte (Özbudun & Hale, 2010: 14) 1970'lerin sonlarında özellikle Humeyni'nin İran'da devrim yaparak İslâm Cumhuriyeti'ni kurmasıyla beraber İslâm ülkelerinde İslâmcı hareketlerde radikalleşme süreci başlamıştır. Bu süreçten Türkiye de payını almıştır (Işık, 2023b: 30). Türkiye'de 1970'lerin başından itibaren İslâmcı yapıların içerisinde azami düzeyde politize olan ve partileşen oluşumun Milli Görüş Hareketi olduğu söylenebilir (Tekin, 2004: 43). Bu hareket Yahudi Hıristiyan dünyasıyla İslâmiyet arasında bir çatışma olduğu tezini ileri sürmüştür (Akın, 2014: 3). Milli Görüş Hareketi içerisinde İslâmî referanslara sahip ilk Türk siyasal partisinin Milli Nizam Partisi (MNP) olduğu ifade edilmektedir (Özbudun & Hale, 2010: 31). MNP'nin önde gelen isimleri genellikle Nakşibendiliğin en etkili kolları arasında sayılan

İskenderpaşa Cemaati'ne bağlı kimseler olmuştur. Hatta İskenderpaşa Cemaati'nin lideri Mehmet Sait Kotku, MNP'nin kurulmasına destek vermiş ve partinin kuruluşunu onaylamıştır. MNP, İskenderpaşa Cemaati'nin yanı sıra Nurcuların bir bölümü ve Anadolu'daki bazı tarikatların da desteğini toplayabilmiştir (Çakır, 2018: 548). Ancak 1970'de kurulan MNP, 1971'de laiklik karşıtı faaliyetler sergilediği gerekçesiyle kapatılan ilk İslamcı parti niteliğini taşımıştır.

MNP'nin 1971 Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla onun açıkça devamı mahiyetinde olan Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur (Mardin, 2013: 105). MSP, tam anlamıyla İslâmî olmamakla beraber İslâm'ın dünya görüşünden esinlenen bir ideoloji ve kimliğe sahip olmuştur. 1970'lerde tıpkı MNP gibi İskenderpaşa Cemaati'nin ve Nurcuların desteğini alabilen MSP, hızlı bir şekilde diğer İslâmî oluşumlarla etkileşim içinde olmaya gayret etmiştir (Yavuz, 2018: 593). İslâmî bir parti olarak değerlendirilebilecek MSP, tıpkı diğer siyasal partiler gibi 12 Eylül Darbesi sonrasında kapatılmıştır. Bunun üzerine Milli Görüş geleneğini sürdürmek bağlamında 1983'te Refah Partisi (RP) kurulmuştur (Işık, 2023b: 33). RP'nin MSP'den temel farkının daha az dinsel kavramlardan oluşan daha demokrat ve daha sivil toplumcu bir söylem geliştirmesiydi (Çakır, 1994: 130). Yine de RP, İslâmîlik içinde önemli bir damar oluşturan "orta sınıf İslâmîliği"na meyilli kadrolar tarafından yönetilmiştir. Geleneksel tarikat ve cemaatlerin 1950 sonrası sağcılaşma serüvenlerinin de beslediği söz konusu orta sınıf İslâmîliği, devlet ile uzlaşma gereğine yaptığı vurguyla bilinmekteydi (Aydın & Taşkın, 2017: 411). Öte yandan 1980 sonrasında İslâmî oluşumların Anavatan Partisi'nin (ANAP) kuruluşunda da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda MNP ve MSP'nin kuruluşunda aktif rol oynayan İskenderpaşa Cemaati, benzer şekilde ANAP'ın örgütlenmesine de katkıda bulunmuştur. Dahası partinin kurucusu Turgut Özal ve ağabeyi Korkut Özal Nakşibendi tarikatının birer mensubu olmuşlardır. Bundan dolayı parti kurma çalışmaları esnasında cemaat liderleriyle bağlantı kurmak zor olmamıştır (Çakır & Çalmuk, 2001: 51). Piyasa değerleriyle muhafazakâr İslâmî değerler arasında bir sentez kurma arayışında olan (Göle, 2019: 568), dört farklı siyasal

eğilimi (muhafazakâr, liberal, milliyetçi, sosyal demokrat) bir arada benimseyen (Aral, 2001: 223) ve kuruluşunda muhafazakâr kanadın baskın olduğu (Çakır, 2017: 292) ANAP'ta Turgut Özal sonrası dönemde İslâmcı çizgi yalpalanmış, böylelikle laik kesim baskın unsur hâline gelmiştir. 1990 sonrasında ise 1983'te kurulan RP'nin önemli ölçüde İslâmcı kanadı temsil ettiği söylenebilir. Ancak Türk siyasal yaşamında özellikle İslâmî kesim açısından bir kırılmaya işaret 28 Şubat 1997 tarihli postmodern darbeyle RP ve İslâmî oluşumlar irticai faaliyetler sergiledikleri gerekçesiyle ya da laiklik karşıtı eylemlerde buldukları iddiasıyla bastırılmışlardır.

RP'nin ardından partinin milletvekilleri ivedi bir şekilde 17 Kasım 1997'de Recai Kutan genel başkanlığında Fazilet Partisi (FP) çatısı altında toplanmıştır. Parti içinden gündün güne bastırılan fikirler yeni bir kimliğin inşa edilmesini de beraberinde getirmiştir. Yeni bir kimlik ile siyaset arenasında faaliyet yürüten FP, AB üyeliğine, demokrasiye ve çokkültürlülüğe yönelik ılımlı bir tutum sergilemiştir (Yavuz, 2018: 601). Partinin RP'ye kıyasla daha ılımlı ve uzlaştırmacı bir yaklaşım benimsemesi İslâmcı seçmenlerde zihin karışıklığına yol açmıştır (Özbudun & Hale, 2010: 34). FP döneminde Milli Görüş geleneği İslâmcılık düşüncesinden ivedi bir biçimde sıyrılarak muhafazakârlığa evrilmeye başlamıştır. Böylelikle Milli Görüş sisteme daha kolay entegre olmak için muhafazakârlık kavramına yaslanmıştır (Yavuz, 2018: 600). 22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi laiklik prensibiyle çelişen faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla FP'nin oy çokluğuyla kapatılmasına hükmetmiştir (Çakır, 2018: 574). Öte yandan FP hakkında kapatılma kararı öncesinde parti içinde beliren muhalefet neticesinde bölünme yaşanmıştır. Bölünmenin bir ayağını Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün temsil ettiği "Yenilikçiler" kanadı teşkil ederken, diğer ayağını Necmettin Erbakan ve Recai Kutan'ın temsil ettiği "Gelenekçiler" oluşturmuştur. Gerçekleştirilen kurultayda başkanlık yarışının galibi kıl payı farkla Gelenekçiler olmuşsa da Yenilikçilerin gerek gücü gerekse potansiyeli ispatlanmıştır. Son tahlilde FP'nin kapatılmasının ardından Yenilikçi kanat Milli Görüş geleneğini terk ederek Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti)

kurmuş, buna karşılık Milli Görüşçüler ise Saadet Partisi (SAADET) ile yoluna devam etmiştir (Fedai, 2019: 61-62).

14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan AK Parti, kurucusu Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadesiyle "muhafazakârlık temelinde bir kitle partisi"dir (Erdoğan, 2004: 8). "Muhafazakâr demokrasi" modelini referans alan AK Parti, gelenek ve modernliği birlikte yaşatmayı hedeflemiştir (Fırat, 2004: 19-20). Bu bağlamda AK Parti, bu özelliğiyle İslâmcı/muhafazakâr siyasetin yeni yüzü ve yeniden tanımlanmış kimliğiyle Türk siyasal hayatının dönüştürücü bir aktörü olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte kendisini İslâmcı bir parti olarak değil, bir merkez sağ partisi olarak nitelendirmiş ve bu yeni kimliği "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamayı yeğlemiştir (Uzgel, 2013: 12, 21). Dini/İslâmî bir laiklik modelini esas alan AK Parti (Yanardağ, 2004, s. 125) dini insanlık tarihinin başat kurumları arasında saymakla birlikte laikliği demokrasinin elzem koşulu, din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede laikliğin din düşmanlığı olduğu yönündeki algı reddedilmiştir. Buna göre laiklik özünde farklı din ve inanca mensup kimselerin ibadetlerini kolayca ifa etmelerini, dini düşüncelerini açıklayıp bu bağlamda yaşamalarını, inançsız bireylerin de yaşamlarını bu doğrultuda tanzim etmelerine destek olmaktadır. Bu kapsamda laikliği özgürlük ve toplumsal bir barış ilkesi olarak yorumlamak mümkündür. Böylelikle ülkede birlik ve bütünlüğün sağlanması hususunda laiklik kilit öneme sahiptir (AK Parti, 2002: 7-15). Son tahlilde kendi kimliğini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan ve değerleri dışlamayan bir laiklik anlayışını benimseyen AK Parti İslâmcı geçmişiyle arasına mesafe koyma stratejisini izlemişse de onun tabanının önemli bir bölümünün İslâmcı olduğu bir gerçektir.

5. SONUÇ

Sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından ya da konularından birini teşkil eden İslâmcılık akımını temelde sömürgeciliğe karşı çıkan, İslâm'ın ideolojiye dönüşmüş hâli olarak okumak mümkündür. Ancak modernleşme sürecinin bir ürünü olan ya da İslâm ve modernliği uzlaştırma teşebbüsü olan İslâmcılığın tutarlı bir çizgiye sahip olmamasından dolayı onun tanımı, tarifi ve anlaşılması ilk bakışta kolay

olmamaktadır. Bu zorluğun arkasında yatan temel saikin modern bir siyasal düşünce akımı olarak İslâmcılığın zamanla bir evrimden geçmiş olması ve böylelikle İslâmcı isimlerin farklı görüşleri benimsemeleri olduğu ifade edilebilir. Bundan dolayı İslâmcılık akımının net bir şekilde anlaşılması için onun konjonktürel dönemler halinde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada İslâmcılığın kavramsal çerçevesi sunulduktan sonra Osmanlı İslâmcılığı ve Cumhuriyet İslâmcılığı şeklinde bir ayrıma gidilmiştir.

Osmanlı İslâmcılığını temelde imparatorluğu çöküşten kurtarmayı amaçlayan bir kurtuluş reçetesi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Osmanlılık akımının etkili olmaması üzerine ortaya çıkan Osmanlı İslâmcılığı II. Abdülhamit döneminde devlet politikası haline getirilmiş; Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve II. Meşrutiyet tartışmalarının odak noktası olmuştur. Bu tartışmalarda öne çıkan temel unsur İslâm'ın yanlış anlaşılması olduğudur. Ancak öne sürülen tüm tezlere ve sarf edilen tüm çabalara rağmen İslâmcılık akımı da tıpkı Osmanlılık akımı gibi arzu edilen başarıyı sağlayamamış, böylelikle imparatorluğu çöküşten kurtarma ya da imparatorluğun devamını sağlama girişimi sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı İslâmcılığının hedefine ulaşamaması üzerine bu sefer Cumhuriyet İslâmcılığı formülü devreye sokulmuştur. Osmanlı'nın bakiyesi üzerine kurulan Cumhuriyetin kuruluşunda İslâmcı aydınlar rol almışsa da tek parti döneminde İslâmcı unsurlar bastırılmıştır. Çok partili dönemin görece liberal ortamında ise İslâmcılık yükselişe geçmiştir. Bu dönemde İslâmcılığın sırasıyla 1950'lerde Demokrat Parti'nin, 1960'larda Adalet Partisi'nin, 1970'lerde Milli Selamet Partisi'nin, 1980'lerde Anavatan Partisi'nin, 1990'larda Refah Partisi'nin ve son olarak 2000'lerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinde büyük rol oynamış olduğu ileri sürülebilir. Böylelikle özellikle 1950'lerden sonra İslâmcılık Türk siyasal hayatının önemli bir dinamiği olmuştur. Ancak önemle belirtmek gerekir ki İslâmcılığın Türk siyasal hayatındaki ağırlığı her dönemde aynı seviyede olmamıştır. Siyasal açıdan İslâmcılık akımının çok partili dönemde daha etkili olduğu savunulabilir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AK Parti (2002). Kalkınma ve Demokratikleşme Programı. Erişim tarihi: 21.08.2023 Adalet ve Kalkınma Partisi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akın, R. (2014). TBMM'nin XXII Döneminde AKP İktidarı (2002-2007). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 3-51.
- Akıncı, A. & Acar, O. (2020). Modern Türkiye'de İslâmî Cemaatlerin Kimlik Bunalımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 17-34.
- Akkır, R. (2006). Türkiye'de Din ve Muhafazakârlık. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Aktay, Y. (2018). Sunuş. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 13-25). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyıldız, K. (2016). Mavi Anadoluculuk. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Batıcılık*. (ss. 465-487). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Aral, B. (2001). Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Ya Da Kopuş. *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet* (ss. 221-245). (Ed. İ. Sezal & İ. Dağı). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Aydar, Ö. (2010). Muhafazakârlık ve Tahsin Demiray. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2017). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2020). Türkiye'de Çağdaşlaşma. (Haz. A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T. (1997). Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri. *Toplum ve Bilim*, 74, 6-30.
- Bulaç, A. (2018). İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 48-67). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2018). Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslâmî Uyanış: Demokrasi, Çoğulculuk ve Sivil Toplum. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 476-502). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (1994). Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi'ni Yeniden Anlamak. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2017). Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2018). Milli Görüş Hareketi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 544-575). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. & Çalmuk, F. (2001). Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, A. (2019). Osmanlı'da Siyasal Akımlar, Modernleşme ve Din. *Tarihsel Süreçte Türkiye'de Din Ve Siyaset* (ss. 1-48). (Ed. A. Çelik & A. C. Çiçek). İstanbul: Efeakademi Yayınları.

- Çiğdem, A. (2001). *Taşra Epiği: "Türk" İdeolojileri Ve İslâmcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2018). İslâmcılık Ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 26-33). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2018). Adalet Partisi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*. (ss. 548-583). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dural, A. B. (2010). *Türk Muhafazakârlığı Ve Nurettin Topçu: Başkaldırı Ve Uyum*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Duran, B. (2018). Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 129-156). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, R. T. (2004). Açılış konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık Ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı (UMDS)* (ss. 7-17). Ankara: AK Parti Yayınları.
- Erkilet, A. (2018). 1990'larda Türkiye'de Radikal İslâmcılık. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 682-697). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersoy, M. Â. (2007). Süleymâniye Kürsüsünde. *Safahat* (ss. 161-197). Ankara: Elips Yayınları.
- Fedai, C. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset. Ankara: Kadim Yayınları.
- Fırat, M. M. D. (2004). Açılış konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık Ve Demokrasi Sempozyumu Kitabı (UMDS)* (ss. 19-22). Ankara: AK Parti Yayınları.
- Gökalp, Z. (2021). Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak. (Haz. N. Sattarova). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Göle, N. (2019). 80 Sonrası Politik Kültür. *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim Ve Modernleşme*. (ss. 559-571). (Ed. E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Işık, M. (2023a). Dünyada ve Türkiye'de Muhafazakârlık. Ankara: Astana Yayınları.

- Işık, M. (2023b). Türk Siyasal Hayatında 28 Şubat Süreci: Kavramlar, Olaylar, Aktörler. Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). Osmanlı'nın Batıcılaşması ve Üçlü Yeni Siyaset Arayışları. *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük İslâmcılık Muhafazakârlık*. (ss. 9-15). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kara, İ. (2020). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 1: Metinler, Kişiler. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kurtoğlu, Z. (2018). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm'ın Siyasallaşmasına Katkısı. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 201-235). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). Türkiye'de Din ve Siyaset. (Der. M. Türköne, & T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2018). Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 411-419). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. & Hale, W. (2010). Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı. (Çev. E. Özbudun & K. Göksel). Doğan Kitap.
- Roy, O. (2017). Siyasal İslâm'ın İflası. (Çev. C. Akalın). İstanbul: Metis Yayınları.
- Safi, İ. (2007). Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Said Halim Paşa (1991a). Meşrutiyet. Buhranlarımız. (ss. 43-72). (Haz. M. E. Düzdağ). İstanbul: Tercüman Yayınevi.
- Said Halim Paşa (1991b). İslâmlaşmak. Buhranlarımız. (ss. 201-236). (Haz. M. E. Düzdağ). İstanbul: Tercüman Yayınevi.
- Tekin, Ü. (2004). AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği. Ankara: Orient Yayınevi.
- Tunaya, T. Z. (1998a). İslamcılık Cereyanı-I. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

- Tunaya, T. Z. (1998b). İslamcılık Cereyanı-II. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Tümer, G. (1994). TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 20.08.2023 Türk Diyanet Vakfı: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/9/C09015883.pdf>
- Türk Dil Kurumu (2023). Sözlük. Erişim tarihi: 08.08.2023 Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türköne, M. (2014). Siyasi Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. (ss. 11-39). (Der. İ. Uzgel & B. Duru). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yanardağ, M. (Ed.) (2004). Yeni Muhafazakârlar (Neo-Cons) Amerika'nın Kara Kitabı. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Yaşar, M. E. (2018). Dergâh'tan Partiye, Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu Ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 323-344). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2018). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 591-603). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). Ak Parti'nin Yeni Muhafazakâr Demokratlığı: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi. *Liberal Düşünce*, 34, 5-12.
- Yılmaz, M. (2018). Darbeler ve İslâmcılık. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*. (ss. 632-639). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2020). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Çev. Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

THE EFFECTS OF THE ISLAMIC MOVEMENT ON TURKISH POLITICAL LIFE: A BRIEF EVALUATION ON POLITICAL PARTIES

Extended Summary

Although many articles have been discussed at the academic level about the Islamism movement, it has been observed that the number of studies dealing with effects of this movement on Turkish political life is extremely low. This study which claims to eliminate this deficiency to a large extent, aims to analyze the Islamism movement which was effective in the last periods of the Ottoman empire and the republic era with its roots going back to ancient times. For this purpose, the conceptual framework has been set out to make sense of or illuminate the Islamism movement and then the effects of the Islamism movement in the Ottoman Empire and the Republic Period are examined.

In this study in which the effects of the Islamism movement on Turkish political life are analyzed, the method of literature review and documentation study has been used. In this context firstly the documents related to the subject were searched, then the sources dealing with the Islamism movement were obtained and the studies related to the subject were reviewed. In order for the study to be objective, Works written pros and cons the subject were read. In other words, it has been tried to make different and critical readings as much as possible. Different and critical readings were made through books, theses, articles, reports and internet resources. Since the scope of the study requires the use of different methods, this study is not limited to a single method. In this context the method of understanding was used in some places, the method of description was used in some places and the method of comparison used in some places. Qualitative research technique was mainly used in this study.

It is possible to read the Islamism movement which constitutes one of the most controversial concepts or subjects of social sciences, as a form of Islam transformed into an ideology which basically opposes colonialism. However since

Islamism which is a product of the modernization or an attempt to reconcile Islam and modernity, does not have a consistent line, its definition, description and understanding are not easy at first glance. It can be stated that the main motive behind this difficulty is that Islamism, as a modern political thought, has evolved over time and thus Islamist names have adopted different views. Therefore in order to understand the Islamist movement clearly, it should be analyzed in terms of cyclical periods. In this context after presenting the conceptual framework of Islamism in this study, a distinction was made between Ottoman Islamism and Republican Islamism.

It would be appropriate to consider Ottoman Islamism as a recipe for salvation that basically aims to save the empire from collapse. In this context Ottoman Islamism which emerged when the Ottomanism movement was not effective, it was made into a state policy during the reign of II. Abdülhamit and it has been the focal point of the New Ottomans, Young Turks and II. Constitutionalism debates. The main element that comes to the fore these discussion is that Islam is misunderstood. However, despite all the theses put forward and the all effort made, the Islamist movement, just like Ottomanism, could not achieve the desired success, so the attempt to save the empire from collapse or to ensure the continuation of the empire was inconclusive. After Ottoman Islamism could not reach its goal, this time the formula of Republican Islamism was put into effect. Islamist intellectuals also played a role in the establishment of the Republic which was founded on the remnants of the Ottoman Empire and Islamist elements were suppressed during the single-party period. In the relatively liberal environment of the multi-party period, Islamism began to rise. In this period Islamism emerged in the 1950s by the Democrat Party, in the 1960s by the Justice Party, in the 1970s by the National Salvation Party, in the 1980s by the Motherland Party, in the 1990s by the Welfare Party and finally in the 2000s it can be argued that the Justice and Development Party played a major role in coming to power. Thus, especially after the 1950s Islamism became an important dynamic of Turkish political life. However, it should be emphasized that the weight of Islamism in the Turkish political life has not been at the same level in

every period. It can be argued that the Islamist movement influenced Turkish political life more after 1950 through the political parties on the right wing such as Democrat Party, Justice Party, Motherland Party, National Vision parties, Justice and Development Party.